КОНСТРУКТ ПСИХОПАТІЇ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ ЗМІСТ

***Шевельов В. О.**, Київський університет інтелектуальної власності та права*

DOI: 10.53672/ej.6.2026.05.10 Check for updates

Анотація. У тезах здійснено аналіз історії формування теоретичних підходів до феномену психопатії та з'ясовано сучасний науковий зміст цього конструкту. Автор простежує еволюцію уявлень від «морального божевілля» та 16 ознак психопатії за Г. Клеклі до двовимірної моделі та Контрольного списку психопатії Р. Гейра, а також розглядає сучасне розмежування клінічної психопатії та субклінічної психопатії як складової «темної тріади» особистості. Зроблено висновок, що сучасний науковий зміст психопатії суттєво звузився порівняно з розширеним вітчизняним словниковим тлумаченням і базується на комплексному поєднанні афективно-міжособистісних, поведінкових та нейрокогнітивних маркерів, що потребує подолання термінологічних розбіжностей для запобігання необґрунтованій стигматизації особистості.

Ключові слова: конструкт психопатії, Контрольний список психопатії Гейра, темна тріада, субклінічна психопатія, емпатійний дефіцит

Постановка проблеми. Конструкт психопатії пройшов тривалий шлях еволюції від описової психіатричної категорії до складного багатовимірного психологічного феномену. Основна проблема полягає в тому, що попри значну кількість досліджень, у сучасній науці тривають дискусії щодо точної структури психопатії, її ключових маркерів та меж із суміжними розладами особистості. Історично склалося так, що розуміння цього явища формувалося під впливом різних, інколи розрізнених теоретичних підходів. Це створює певні труднощі у формуванні єдиної методологічної бази. На сьогодні існує необхідність систематизувати накопичені знання, простежити еволюцію підходів до психопатії та визначити, яке саме змістовне наповнення вкладається у цей конструкт сучасною психологічною наукою.

Актуальність проблеми зумовлена потребою в чіткому теоретичному осмисленні феномену психопатії, оскільки в сучасній психологічній науці досі існують розбіжності щодо його меж та трактування. Термін «психопатія» нерідко використовується занадто широко, зокрема й поза професійним контекстом, що призводить до викривлення його первинного значення. Для практичного психолога критично важливо спиратися на доказову базу, орієнтуватися в сучасних діагностичних моделях та розуміти, як саме еволюціонували підходи до цього явища. Тому систематизація історичних етапів формування конструкту психопатії та визначення його актуального наукового змісту є необхідним підґрунтям для грамотної психодіагностичної роботи, розуміння поведінкових патернів та запобігання необґрунтованій стигматизації особистості.

Мета. Проаналізувати історію формування теоретичних підходів до феномену психопатії та з'ясувати сучасний науковий зміст цього конструкту як багатовимірного психологічного явища.

Аналіз стану опрацювання питання. Проблема концептуалізації та оцінки конструкту психопатії перебуває у фокусі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, які розглядають її крізь призму клінічної, соціальної психології та нейробіології. Історичні аспекти еволюції цього поняття та фундаментальні підходи до його вимірювання ґрунтовно досліджено у зарубіжних оглядах Г. Харріса, Т. Скіллінг та М. Райс. Визначальний внесок у розробку критеріїв та перевірку валідності оцінки психопатії належить Р. Гейру, праці якого стали методологічною базою для багатьох емпіричних досліджень.

Окремий потужний пласт становлять розвідки, присвячені нейрокогнітивним та етіологічним особливостям психопатії. Так, питання дефіциту емпатії, порушення розпізнавання емоцій та нейровізуалізаційні аспекти розкрито у роботах Е. Відінг, Е. МакКрорі та А. Сеара-Кардосо.

Водночас у вітчизняній науці активно розробляється концепт субклінічної психопатії як невід'ємної складової «Темної тріади» особистості. Специфіку непатологічних проявів психопатії, що характеризуються емоційною холодністю, егоцентризмом, імпульсивністю та схильністю до маніпуляцій, детально проаналізовано у працях Я. В. Чаплака, Г. В. Чуйко та І. М. Зварича. Своєю чергою, сучасну проблематику термінологічної трансформації, гендерну специфіку проявів та існування так званої «успішної психопатії» глибоко аналізує у своїх новітніх дослідженнях Л. Спицька.

Виклад основного матеріалу.

Історія дослідження психопатії почалася на початку XIX століття, коли цей термін позначав загальний психологічний дефект, а згодом трансформувався у концепцію «морального божевілля» – порушення емоційної сфери та моральної відповідальності при збереженому інтелекті. До середини XX століття поняття міцно пов'язали з антисоціальною поведінкою та розладами особистості, а фундаментальний прорив у його розумінні здійснив Герві Клеклі, який виділив 16 ключових ознак психопатії (серед яких поверхневий шарм, егоцентризм, емоційна бідність і відсутність каяття) та пояснив її через нездатність засвоювати моральні норми за допомогою емоцій, хоча пізніше з'ясувалося, що базові емоції психопатам все ж доступні. На основі цих напрацювань Роберт Гейр створив надійний діагностичний інструмент, а саме: «Контрольний список психопатії», та розділив розлад на два виміри: афективно-міжособистісний та поведінковий, що згодом породило тривалі наукові дискусії та перехід до трифакторної моделі. Паралельно в офіційних психіатричних класифікаціях сформувалися суміжні поняття антисоціального та дисоціального розладів особистості, проте у діагностичних посібниках фокус поступово змістився з глибинних рис особистості на видимі поведінкові критерії. Незважаючи на такий тривалий розвиток концепції, більшість досліджень психопатії проводилися майже виключно на ув'язнених чоловіках у Північній Америці, що досі залишає багато важливих питань без відповіді [2].

Психопатія – це стан, який вже давно захоплює уяву громадськості та наукового середовища. Особи з психопатією завдають суспільству значних збитків, як у вигляді прямих фінансових наслідків їхньої злочинної поведінки та відсутності нормальної участі в трудовому житті, так і з огляду на емоційні та психологічні втрати їхніх жертв [3].

За статистичними оцінками, хоча поширеність психопатії в загальній популяції західного світу становить лише 0,6–1,2 %, серед ув'язнених цей показник сягає 16–25 %, а щорічні економічні збитки від цього розладу лише у США оцінюються приблизно у 460 мільярдів доларів. Крім того, розлад несе високу ціну і для самих носіїв: від конфліктів у близьких стосунках і проблем із працевлаштуванням до підвищеного рівня смертності [1].

Масштаб окресленої загрози вимагає від науковців та практиків граничної точності в діагностиці, проте саме тут виникає головна методологічна колізія, пов'язана з різними науковими традиціями. Якщо у світовій практиці психопатія виступає вузьким синдромом із вираженим дефіцитом емпатії та совісті, то у вітчизняному просторі під впливом класичної психіатричної школи сформувалося значно ширше розуміння цього явища. Довгий час це поняття використовували як узагальнювальну назву для цілого спектра характерологічних відхилень, що яскраво простежується у вітчизняній довідковій літературі.

За сучасним тлумачним психологічним словником України психопатія – це стійка патологія характеру, що формується з дитинства і проявляється в порушенні емоційно-вольової сфери при збереженому інтелекті, заважаючи людині адаптуватися в соціумі. Вона виникає через вроджену неповноцінність нервової системи або перенесені зовнішні ураження, а ступінь її вираженості в дорослому віці коригується вихованням і середовищем.

Порівнюючи наведену словникову класифікацію із сучасними світовими тенденціями, ми бачимо, що більшість перелічених типів у сучасних міжнародних класифікаціях уже не ототожнюються з психопатією, а розглядаються як окремі розлади особистості. Натомість актуальний науковий зміст конструкту психопатії сьогодні суттєво звузився і сфокусувався навколо специфічного комплексу рис, який у сучасній диференціальній психології найповніше розкривається через призму «Темної тріади» та поділу на первинну і вторинну форми.

За науковими даними, для психопатичних особистостей характерні емоційна черствість, брак емпатії та тривожності, а також виражений егоцентризм і зарозумілість. Через нездатність відчувати провину чи каяття вони не можуть будувати здорові стосунки, натомість схильні до домінування, брехні, маніпуляцій та ігнорування соціальних норм. Їхня поведінка вирізняється імпульсивністю, безвідповідальністю, конфліктністю та постійним пошуком ризику й гострих відчуттів. Дослідники також поділяють психопатію на первинну (спадкову), за якої людина зовні чарівна, але емоційно холодна й пригнічує свої почуття, та вторинну (сформовану під впливом дитячого досвіду), що супроводжується дратівливістю та нездатністю контролювати емоції. Загалом розлад проявляється на чотирьох рівнях: в емоційній сфері (афективно), у міжособистісному спілкуванні, через специфічний спосіб життя та в антисоціальних вчинках [5].

Такий поділ психопатії на первинну та вторинну дозволяє глибше зрозуміти природу та походження цього феномену. Якщо первинна форма зумовлена вродженими нейробіологічними чинниками, то вторинна формується під впливом деструктивного середовища та дитячих психотравм. Саме ця комплексна чотирирівнева структура пояснює, чому в науковій літературі психопатія розглядається як один із найбільш стійких та резистентних до будь-якого корекційного впливу станів, адже її ядром є повна відсутність в особистості внутрішньої потреби у змінах.

Успішність діагностики та лікування психопатії безпосередньо залежить від ступеня тяжкості розладу та особистих якостей пацієнта, зокрема від глибини патології його «суперего» і здатності сформувати щирий емоційний зв'язок із психотерапевтом. Головна складність терапії полягає в тому, що вона вимагає від клієнта чесності, усвідомлення проблеми та прийняття власної відповідальності, тоді як психопати вкрай схильні до брехні й маніпуляцій. Через це психотерапія зазвичай дієва лише для молодих людей, які ще не мають стійких життєвих переконань і відчувають труднощі із соціалізацією. Ефективність медикаментозного втручання також залишається неоднозначною: хоча іноді при розладах особистості допомагають антидепресанти, нормотиміки чи антипсихотики, в інших випадках препарати не дають жодного результату. Загалом сучасні дані підтверджують давню тезу про невиліковність цих станів, оскільки у найважчих випадках навіть поєднання психотерапії з ліками виявляється безсилим [4].

Висновки.

1. Теоретико-методологічний аналіз історії формування підходів свідчить, що конструкт психопатії трансформувався з вузької описової психіатричної категорії у складний багатовимірний психологічний феномен. Сьогодні його вивчення об'єднує здобутки клінічної та соціальної психології, а також сучасної нейробіології.

2. Сучасний науковий зміст психопатії базується на комплексному поєднанні афективно-міжособистісних, поведінкових та нейрокогнітивних маркерів. Ключовими критеріями висту-

пають глибокий дефіцит емпатії, порушення розпізнавання емоцій, емоційна холодність, егоцентризм, імпульсивність та схильність до маніпуляцій, в основі яких лежить взаємодія генетичних передумов і соціальних чинників.

3. Актуальні дослідження виявляють необхідність чіткого методологічного розмежування клінічних форм розладу (за діагностичними критеріями Р. Гейра) та субклінічної психопатії як складової «Темної тріади» особистості. Такий диференційований підхід дозволяє об'єктивно аналізувати непатологічні прояви психопатичних рис, гендерну специфіку та феномен так званої «успішної психопатії».

4. Подолання термінологічних розбіжностей та опора на доказові діагностичні моделі є критично необхідними в роботі практичного психолога для точної диференціації розладів і запобігання необґрунтованій стигматизації особистості.

Список використаних джерел

1. Almas I., Lordos A. A narrative review of psychopathy research: current advances and the argument for a qualitative approach. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. 2025. Vol. 36, No. 3. P. 356–406. DOI: https://doi.org/10.1080/14789949.2025.2456208

2. Harris G. T., Skilling T. A., Rice M. E. The Construct of Psychopathy. Crime and Justice. 2001. Vol. 28. P. 197–264. DOI: https://doi.org/10.1086/652211

3. Viding E., McCrory E., Seara-Cardoso A. Psychopathy. Current Biology. 2014. Vol. 24, No. 18. P. R871–R874. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cub.2014.06.055

4. Спицька Л. Психопатія: міф чи божевільна реальність? Psychology Travelogs. 2023. № 2. С. 148–155. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2023-2-13

5. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В., Зварич І. М. Темна тріада: суть, контент, специфіка. Наукові інновації та передові технології. Серія: Психологія. 2024. № 3 (31). С. 1390–1402. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1390-1402

The Construct of Psychopathy: The History of Its Formation and Contemporary Content

Shevelov V. O.

Abstract. The paper analyses the history of the formation of theoretical approaches to the phenomenon of psychopathy and clarifies the contemporary scientific content of this construct. The author traces the evolution of ideas from "moral insanity" and H. Cleckley's sixteen criteria of psychopathy to R. Hare's two-dimensional model and Psychopathy Checklist, and examines the current distinction between clinical psychopathy and subclinical psychopathy as a component of the personality "Dark Triad". It is concluded that the contemporary scientific content of psychopathy has narrowed considerably compared with the broader domestic dictionary definition and rests on a complex combination of affective-interpersonal, behavioural and neurocognitive markers, which requires overcoming terminological discrepancies in order to prevent unwarranted stigmatisation of the individual.

Keywords: construct of psychopathy, Hare Psychopathy Checklist, dark triad, subclinical psychopathy, empathy deficit

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Шевельов В. О. Конструкт психопатії: історія формування та сучасний зміст. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 5 (65). С. 63–66. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05.10.